

آسیبها و چالش‌های تحقق کرامت انسانی در جهان معاصر و راهکارهای رفع آن با الهام از آموزه‌های رضوی

طیبه زارعی*

احمد عباسی دره بیدی**

چکیده

زمینه و هدف: توجه به کرامت انسانی به عنوان یک موهبت الهی که در میان آفریده‌ها و موجودات فقط مختص انسانهاست، از دلایل کمال انسانی و تحقق اراده الهی مبنی بر خلیفه الهی انسان بر روی زمین است. اما فاصله گرفتن انسان از اهداف آفرینش و ضروریات زندگی انسانی و عبودیت پروردگار، مانع تحقق کامل و اساسی این مفهوم در جهان معاصر شده و آسیب‌ها و چالش‌های فراوانی را پیش روی این مفهوم نهاده است که لازم است از طریق منابع اصیل و کاربردی در رفع آن‌ها تلاش شود. به همین دلیل هدف پژوهش حاضر بررسی آسیب‌ها و چالش‌های تحقق کرامت انسانی و راهکارهایی رفع آن‌ها با الهام از آموزه‌های رضوی است. روش: روش پژوهش توصیفی-تحلیلی با استناد به منابع قرآنی-روایی و متون کتابخانه‌ای و اینترنتی است. یافته‌ها و نتیجه‌گیری: یافته‌های پژوهش نشان داد مهمترین آسیب‌ها و چالش‌های تحقق کرامت انسانی در جهان معاصر شامل «خروج انسان از مرکزیت آفرینش، مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی، حرص و طمع، شهرنشینی، تخریب محیط زیست، مصرف مواد مخدر، افزایش تنهایی، گسترش فضای مجازی و انحرافات آن، جنگ و خونریزی، فاصله از دین و از بین رفتن حریم خصوصی» است که براساس آموزه‌های رضوی مهمترین راهکارهای رفع آن‌ها شامل «برنامه ریزی در امور، انفاق، احترام و تکریم دیگران، قناعت، ایمان و معنویت، پرهیز از خواهش زیاد از دیگران، تقوا و دوری از گناه، دوری از صاحبان رذایل و فضای آلوده مجازی، خودشناسی، عفو و گذشت، دوری از تمسخر و تحقیر، مراقبت از طبیعت و حفظ حرمت و شخصیت دیگران» است.

کلیدواژه‌ها: کرامت انسانی، جهان معاصر، آسیب‌ها و چالش‌ها، سیره رضوی، راهکارها.

* استادیار گروه معارف، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول) (T.zareie18@gmail.com)

** کارشناس ارشد شیعه‌شناسی / جامعه‌شناسی، دانشگاه اصفهان؛ اصفهان، ایران (a.abbasi.d2020@gmail.com r)

مقاله علمی پژوهشی (تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۴؛ تاریخ پذیرش ۱۴۰۲/۰۸/۲۵)

۱. مقدمه و بیان مسئله

جهان معاصر با داشتن همه پیشرفت‌ها و غلبه بر بسیاری از مشکلات در سایه علم و استعداد خود، به ابزارهای خطرناک کشتار جمعی نیز دست پیدا نموده و به جای آرامش خاطر، اطمینان به آینده و علاقه به زندگی و ادامه حیات و بقاء، علایق و احساسات عالی او ضعیف شده و نور امید در باطن او به سمت خاموشی گرایش یافته است. تفاسیر مکاتب مادی از انسان و زندگی او سعی در پوچ جلوه دادن جهان و زندگی داشته و جامعه انسانی را با خطر بی‌قیدی و جوانان و نسل آینده را به میل به ادامه حیات مواجه ساخته است (صافی گلپایگانی، ۱۳۹۶).

یکی از مفاهیمی که در این میان تحت تأثیر و در مواقعی مورد فراموشی قرار گرفته است، بحث کرامت انسانی است که بی‌توجهی به آن مشکلات فراوانی را بوجود آورده است و بیشتر مواقع مانع تحقق آن در دنیای جدید گشته است. این در حالی است که کرامت انسانی، چه در بعد ذاتی و چه در بعد ارزشی، گفتمان رایج جهان معاصر (راعی، ۱۳۹۳: ۲۲) و مبنای رفتار و روابط میان افراد و دولت‌ها و کشورها مختلف قرار دارد و بدون تردید از نظر آماری بیشترین حجم پژوهش‌ها بعد از حقوق بشر به کرامت انسانی مربوط است (فلسفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۰).

جوامع بشری امروزه به این نتیجه دست یافته‌اند که فقط با قوانین و مقررات صرف نمی‌شود جامعه را اداره کرد، بلکه در کنار آن‌ها به ابزار دیگری نیاز است که کرامت انسانی نام دارد. توجه به کرامت انسانی در جوامع و کشورهای مختلف از جمله تفکراتی است که در باب ارزش‌های منوط به انسان مطرح است و توجه و در نظر گرفتن آن نسبت به افراد جامعه بشری باعث می‌گردد تا علاوه بر کاهش مسائل و

مشکلات پیرامون انسان و زندگی او، رفاه و کارایی و سبک زندگی بهتری برای آنان فراهم شود (نژاد سلیم، ۱۳۸۷).

بی توجهی به مفهوم کرامت انسانی چه در گذشته تاریخ انسان و چه در حال، مشکلات زیادی را برای انسان و حتی غیر انسان فراهم کرده است. برای نمونه درباره مشکلات مربوط به انسان می توان از فاصله طبقاتی در سطح جهانی نام برد. فاصله ای بی اندازه که گروهی به علت فقر در بدترین شرایط زندگی بسر می برند و حتی می میرند و گروهی به علت ثروت زیاد و دوری از کرامت انسانی، به جای آن که از ثروت خود در راستای اهداف انسان دوستانه و کمک به تهیدستان استفاده کنند؛ ثروت خود را بر علیه آنان برای دست یابی بیشتر به شهوات حیوانی خود به کار می برند که نمونه به روز آن حمله بی منطق دولت ثروتمند آل سعود به مردم فقیر و کودکان و زنان بی گناه یمن است [جنایت های گروه های تکفیری را نیز در این رابطه می توان اشاره نمود که بدون توجه به کرامت انسانی وحشیانه ترین اعمال و کشتارها را در سوریه، عراق و سایر نقاط جهان انجام می دهند] و درست بر اساس همین بی کرامتی و پستی برخی از انسان هاست که به جای دفاع از مظلوم، از ظالم دفاع می کنند و سازمان های بین المللی به ویژه سازمان ملل سکوت می نماید (سروریان و زینالی، ۱۳۹۴: ۲۳۴).

کرّمات انسانی مفهومی است که در محافل علمی و میان نویسندگان و اندیشمندان علوم مختلف مورد توجه بوده و کتب، پژوهش ها و مقالات متعددی پیرامون آن به رشته تحریر در آمده است. به عنوان مثال از کتاب های پیرامون کرامت انسانی می توان به سلطانی و همکاران (۱۴۰۰) کتاب «کرامت انسانی و فقه (پیش نیازها، ظرفیت ها و چالش ها)» که به بررسی پیش نیازها، ظرفیت ها و چالش های

کرامت پرداخته است، اشاره نمود. همچنین بیکیان و خدایاری وطن (۱۴۰۰) در کتاب دیگری با عنوان «کرامت انسانی در حقوق خانواده» به جایگاه کرامت انسانی در رعایت حقوق و تکالیف اعضای خانواده و اثرات آن پرداخته‌اند. ایازی (۱۴۰۰) در کتاب خود با عنوان «اصل کرامت انسانی به مثابه قاعده فقهی» به بررسی کرامت انسانی به عنوان یک قاعده فقهی و اهمیت توجه آن در دستورات فقهی پرداخته است. حکیمی (۱۳۹۹) در کتاب دیگری با عنوان «امام رضا (ع) و کرامت انسانی» به بررسی مفهوم و جایگاه کرامت انسانی در سیره امام رضا (ع) پرداخته است. علاوه بر کتب، کرامت انسانی در پژوهش‌ها نیز جایگاه خاصی داشته است. چنانکه مطهر و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله‌ای با عنوان « بررسی تطبیقی معیارهای کرامت انسانی به عنوان یکی از ویژگی‌های شهر مطلوب اسلامی در محله‌های نوساز و قدیمی؛ (مورد پژوهشی: محله‌های حکیمیه و خیابان ایران شهر تهران)» به بحث کرامت انسانی در معماری و ساخت خانه و محلات پرداخته و به این نتیجه رسیدند که در محلات سنتی و قدیمی‌تر به بحث کرامت انسانی در معماری بیشتر توجه شده است. همچنین دانشمند و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله دیگری با عنوان «واکاوی مدیریت رفتاری امام رضا (ع) در حفظ و ارتقای کرامت انسانی بردگان» به بررسی سیره امام رضا (ع) در برخورد با بردگان و تکریم آن‌ها و توجه به حقوق اجتماعی آنان پرداخته‌اند. ابراهیم‌زاده و دارابی (۱۴۰۰) نیز در مقاله‌ای با عنوان «پیشگیری کرامت‌مدار از جرم در پرتو آموزه‌های فقه اسلامی»، به اهمیت و نقش کرامت انسانی در پیشگیری از جرم و راهبردهای کنشی پیش‌گیرانه پرداخته‌اند. اما همانطور که گذشت کمتر پژوهشی به آسیب‌ها و چالش‌های تحقق آن در جهان معاصر پرداخته و

لذا مسئله اصلی این پژوهش بررسی چالش‌ها و مسائل و مشکلات جامعه معاصر پیرامون نادیده گرفتن کرامت انسانی همراه با ارائه راهکارهای رفع آن‌ها با توجه به آموزه‌های قرآن و سیره رضوی است.

۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

انسان و کرامت و منزلتش از مسائل مهم در آیات، احادیث، قوانین و حقوق در جوامع گذشته و معاصر است که تبیین و تفسیر آن از نظر منابع دینی بویژه قرآن کریم و متعاقباً، دست‌یابی به راهکارهای تحقق آن در زندگی بشر امروزی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است (فلسفی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۱). از طرفی موانع و چالش‌های پیش روی این مفهوم در دنیای معاصر رو به افزایش است. به همین دلیل شناخت آسیب‌ها و چالش‌های تحقق کرامت انسانی در دنیای معاصر امر مهمی است که می‌تواند مانع بسیاری از مشکلات گردد و همچنین ارائه راهکارهایی جهت تحقق این مفهوم در زندگی معاصر یک امر انکارناپذیر است. به همین منظور اهمیت و ضرورت این پژوهش برای آن است تا تعدادی از مهم‌ترین مشکلات و چالش‌های دنیای معاصر را که باعث عدم تحقق مفهوم کرامت انسانی شده‌اند، بررسی و تبیین نموده و همچنین برای رفع آنان و تحقق این مفهوم راهکارهایی ارائه نماید.

۳. روش پژوهش

پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی و در گروه تحقیقات نظری، تحلیلی قرار دارد که به لحاظ روش توصیفی-تحلیلی است و برای رسیدن به هدف از تحلیل اسناد، داده‌ها و اطلاعات با مراجعه به منابع قرآنی-روایی و متون کتابخانه‌ای و اینترنتی مرتبط با موضوع استفاده شد. روش پژوهش شامل دو قلمرو است. در قلمرو

اول بررسی گزاره‌های مرتبط با آسیب‌ها و چالش‌های جهان معاصر است که برای این امر مهم‌ترین کلیدواژه‌های مرتبط با آسیب‌ها و چالش‌های تحقق کرامت انسانی گزینش و بررسی گردید و در قلمرو دوم ضمن توجه به احصای موارد نامبرده با الهام از آموزه‌های رضوی مهم‌ترین گزاره‌های راهبردی و راهکارهای رفع آن‌ها گزینش و مورد مطالعه قرار گرفت و در نهایت به توصیف، تحلیل و جمع‌بندی و نتیجه‌گیری مطالب پرداخته شد.

۴. مفهوم شناسی

کرامت در لغت

واژه کرامت لغتی عربی و از ریشه «کرم» و اسمی برای بزرگ‌منشی است (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۵۱۲) که به معانی ارزش، حرمت، حیثیت، بزرگواری، عزت، شرافت، انسانیت، شأن، مقام، موقعیت، درجه، رتبه، جایگاه، منزلت، نزاهت از فرومایگی و پاک بودن از آلودگی‌ها، احسان و بخشش، جوانمردی و سخاوت (دهخدا، ۱۳۷۳: ۱۶۰۷۰/۱۱) و دوری کردن از گناهان و پاک بودن از گناه است (معین، ۱۳۷۵: ۲۹۲۹/۳).

کرامت در اصطلاح

کرامت در اصطلاح عالمان اخلاق و تفسیر به معنای حرمت داشتن فرد در جامعه (مصباح یزدی، ۱۳۷۸: ۲۶۰) و دوری کردن از هر پستی و فرومایگی است و روح بزرگواری و منزّه از هر پستی را کریم گویند (جوادی آملی، ۱۳۷۲: ۲۲). لذا کرامت انسانی امری وجودی و حقیقی است نه یک امر اعتباری و قراردادی. کرامت، جعل الهی است؛ یعنی خدای تعالی کرامت را فطری انسان قرار داد؛ چنانکه می‌فرماید: «و

لقد کرمننا بنی آدم؛ (اسراء/۷۰؛ و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم). آنچه از خدا صادر می‌شود، از سنخ وجود است. پس کرامت الهی از سنخ وجود بوده و امری حقیقی است، نه مفهومی اعتباری (دهقانپور، ۱۳۹۰: ۱۴۶) و موهبتی است که از منظر قرآن مجید در بین مخلوقات ظاهری خداوند تنها مخصوص آدمی است و هیچ موجود زمینی دیگری به این شرافت توصیف نشده است. علاوه بر آیه ۷۰ سوره اسراء که در رابطه با کرامت انسان بیان شده است، آیات دیگری نیز به این مفهوم اشاره داشته‌اند (علق/۳؛ الحاقه/۴۰؛ عبس/۱۳).

کرامت در اندیشه دینی

آنچه از معنای کرامت در این جا مراد است معنای کرامت در اصطلاح قرآن و اهل بیت (ع) است و از تعاریفی استفاده می‌شود که برگرفته از این دو رکن اساسی دین و با اصطلاح قرآنی هماهنگ باشد. کرامت در سخنان پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) نیز این مفهوم جایگاه ویژه‌ای دارد. چنانکه پیامبر اکرم (ص) اساس رشد و اصلاح امت را بر پرورش و ایجاد کرامت و عزت نفس در آن می‌داند و همواره کرامت در نگاه، رفتار، گفتار و برخوردهای ایشان اظهر من الشمس بود (صالحی و عباسی، ۱۳۹۰: ۵۷). امام علی (ع) در یکی از سخنان خویش در معنای کرامت می‌فرماید: «الکرامه حسن السجیه و الجتناب الدنیه؛ کرامت اخلاق نیک و دوری از هرگونه پستی و فرومایگی است» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۴: ۲/۲۰). و در سخن دیگری اینگونه فرمودند که؛ «فان الشح بالنفس حقیقه الکرّم؛ حقیقت کرامت خویشنداری [از هوا و هوس و ارتکاب حرام] است» (تمیمی آمدی، ۱۳۸۴: ۱۹۹/۲۰). ایشان در نامه‌ای خطاب به امام حسن (ع) می‌فرماید: «نفس خود را از هر پستی و بدی بزرگ و

برتر بدار؛ آنچه از نفس خود ببازی عوض ندارد. نفس خود یعنی انسانیت خود را
 نیاز که آن یگانه تعبیر نفیس و ثمین بودن (کرامت انسان) و اینکه این عطیه باارزش را
 که فوق هر ارزشی هست نباید از کف داد که بعد از آن به سوگش نشستن اثری
 ندارد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۴). همچنین در روایتی از امام هادی (ع) آمده است؛ «من
 هانت علیه نفسه فلا تأمن شره؛ هر که کرامت نفس نداشته باشد و برای خود
 شخصیت قائل نشود، از شره او در امان مباش» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۲۸۰/۷۲).

۵. ویژگی‌ها و چالش‌های جهان معاصر

جهان معاصر و دنیای امروز با انبوه وسایل مکانیکی و الکترونیکی شناخته می‌شود،
 چنانکه فزونی ماشین و سایه انداختن آن بر همه ابعاد زندگی زیاد و چشمگیر شده
 است، آنگونه که در غرب پس از آنکه خدا را از مرکزیت عالم جدا کردند و انسان را به
 جای آن برگزیدند و بحث‌هایی تحت عنوان اومانیسم (انسان‌گرایی) پدید آورده؛ در
 حال حاضر بحث انسان‌زدایی (دوره پسااومانیسم) نیز مطرح شده است و ماشین و ابزار
 و وسایل در مرکزیت قرار گرفته است. هاروی مدعی است که ما هم اکنون در دوره
 پسانسانی یعنی در دوره‌ای زندگی می‌کنیم که در آن ماشین‌ها و ارگانیسم‌ها با هم
 آمیزش یافته‌اند و معتقد است که انسان‌واره که منبعی خیالی است، واقعیت ما را شکل
 می‌دهد (میلنر و براویت، ۲۰۰۵: ۲۷۴-۲۷۳). این در حالی است که خداوند انسان را
 خلیفه و جانشین خود در روی زمین قرار داد و سایر آفریده‌ها را مسخر او گردانید.

جهانی که در حال حاضر در آن زندگی می‌کنیم و از آن تحت عنوان جهان معاصر
 یاد می‌شود، با خصوصیات و ویژگی‌هایی شناخته می‌شود که عمده آن‌ها را می‌توان
 چالشی برای زندگی و ادامه حیات دانست. به عنوان مثال می‌توان به ویژگی‌ها و

چالش‌های اقتصادی - اجتماعی مانند مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی اشاره کرد که طبق گزارش صندوق جهانی طبیعت (۲۰۰۶) اگر هر انسان روی زمین بخواهد مطابق الگوی مصرفی ساکنان امریکای شمالی زندگی کند، ما در آینده نه چندان دور به ۵ سیاره زمین نیاز خواهیم داشت. همچنین گزارش سازمان ملل (۲۰۰۶) نشان می‌دهد که ۲۵ درصد از جمعیت ۴ میلیارد نفری ساکن در جنوب کره زمین از محل زندگی مناسب بهره‌مند نیستند، در حالی است که برآوردهای منطقه اقتصادی اروپا (۲۰۰۵) نشان می‌دهد ۱٫۷ میلیارد از جمعیت زمین در طبقه مصرف‌گرا و تجمل‌گرا هستند. همچنان رشد شهرگرایی و شهرنشینی از دیگر ویژگی‌ها و چالش‌ها است که رشد سریع و اغلب بدون برنامه شهرها، جامعه را با مشکلات فقر، به خطر افتادن محیط زیست، چالش‌های بهداشتی و سلامتی و تغییر در فرهنگ و سبک زندگی مواجه کرده است (موری و همکاران، ۲۰۰۳).

بعد دوم تأثیر شهرنشینی بر سبک زندگی و اعتقادات مردم است. این بعد که کمتر بدان پرداخته شده و مورد غفلت قرار گرفته است؛ چالش‌های جدی خصوصاً برای جوامع دی‌دار به وجود آورده است. در ارتباط بین زندگی شهری و سبک زندگی ناشی از آن با اعتقادات و باورهای مردم، ابن خلدون معتقد است در سبک زندگی شهرنشینی ایمان مردم تقلیل می‌یابد و رفته رفته شرع جنبه دانش و صنعتی به خود می‌گیرد که باید آن را از راه تعلیم فراگرفت. مردم در گذر زمان، شعائر و تعالیم دینی را فراموش می‌کنند و دستورات آن را زیر پا می‌گذارند. از نظر وی سبک زندگی شهری دروغ‌گویی و ریاکاری را فراوان کرده و حس شجاعت را از بین می‌برد، اخلاق را تنزل می‌دهد و دین را به فراموشی می‌سپارد (رحمانی فیروزجاه، ۱۳۹۰).

نابودی طبیعت و محیط زیست در کنار دو عامل دیگر از چالش‌ها و مسائل دنیای معاصر است که اگر به ماهیت واقعی مشکلات زیستی نگاه شود، بشریت با هفت چالش جدی در حوزه محیط زیست درگیر است. این چالش‌ها شامل کاهش شدید منابع طبیعی و تخلیه انرژی، نابودی تنوع زیستی، توزیع آب و غذا، افزایش سریع جمعیت و تغییرات آب و هوایی هستند. در واقع اگر بشریت به همین طریق و با سبک زندگی کنونی ادامه دهد، اکثر این مشکلات در سال ۲۰۳۰ به نقطه اوج خود می‌رسند و در صورت عدم برنامه‌ریزی و اصلاح نوع مواجهه بشر با محیط زیست، این عوامل می‌توانند باعث سقوط تمدن بشری در سال ۲۰۳۰ گردند (ایشیدا و فروکاوا، ۲۰۱۳).

انسان‌هایی که در جهان معاصر به سر می‌برند دچار یک نوع خلوت و تنهایی مخرب شده‌اند که خود منبعث از گسترش تکنولوژی‌ها و فضاهاى مجازى گوناگون است. در سال ۱۹۵۰ در امریکا و اروپا ۸۰ درصد مردم در خانواده شامل زن و شوهر و فرزند زندگی می‌کردند ولی در حال حاضر نزدیک به ۵۰ درصد مردم به صورت مجردی زندگی می‌کنند و این ناشی از آزادی بدون مسئولیت‌پذیری و در نتیجه سبک زندگی امروزی مردم است (کارهانا و همکاران، ۲۰۰۶). همچنین کاهش حیاء و عفت در برخی مواقع حتی از بین رفتن آن یکی دیگر از ویژگی‌ها و چالش‌های جهان معاصر است. طبق تحقیقات انجام شده ۴۲٪ درصد از کاربران اینترنتی صفحاتی با محتوای مستهجن را نگاه می‌کنند (واندراچک و همکاران، ۲۰۱۰). همچنین گزارش موسسه استاتیستا^۴ نشان می‌دهد که ۵۳۵ میلیون صفحه با محتوای مستهجن در فضای

1. Ishida & Furukawa
2. Karahanna
3. Wondracek et al
4. Statista

اینترنت وجود دارد (ریچتر^۱، ۲۰۱۳) و انسان‌ها از ارزش‌ها و فضایل انسانی و هدف آفرینش دور شده و متمایل به ویژگی‌های حیوانی شده‌اند. آنگونه که بنیان خانواده رو به سستی و تزلزل رفته و این نیز مرتبط با شهرنشینی و گسترش فضاها و مجازی و تکنولوژی‌های ارتباطی است. در خصوص طلاق و کاهش ازدواج به عنوان عامل فروپاشی خانواده، جری و شارپه^۲ (۲۰۱۱) معتقدند، عوامل نظیر تعداد طلاق‌ها، ازدواج‌های با تأخیر و در سن بالا، عادی شدن روابط جنسی خارج از ازدواج و شکسته شدن قبح آن، ورود بی رویه زنان به بازار کار باعث کاهش خانواده‌های سستی شده است و این روند همچنان ادامه دارد.

مسئله‌ای دیگری که باید به آن اشاره کرد، تولد و به دنیا آمدن فرزندان نامشروع است. ساوهیل (۲۰۱۴) در کتاب خود بیان می‌دارد که ۴۰ درصد از نوزادان به دنیا آمده در جهان در خارج از چارچوب قانونی و مشروع خانواده و ازدواج به دنیا آمده‌اند. در مناطق مختلف این آمار متفاوت بوده چنانکه در آمریکای جنوبی نیمی از بچه‌ها، فرزندان نامشروع و این آمار برای اکثر قسمت‌های اروپا بین یک سوم تا نصف و برای اقیانوسیه و شمال آمریکا حدود ۴۰ درصد است (لیپمن و ویلکاکس^۳، ۲۰۱۴). که همه این واقعیت‌ها در کنار عوامل دیگری مانند افزایش جنگ و خونریزی، ترورها، قتل و غارت‌ها و ... نمایانگر آن است که جوامع بشری در آینده نزدیک با بحران‌های بیشتری روبرو شده و از ارزش‌های انسانی و در این رابطه کرامت فاصله بیشتری خواهد گرفت!

-
1. Richter
  2. Géré & Sharpe
  3. Lippman & Wilcox, 2014

۶. چالش‌ها و موانع تحقق کرامت انسانی در جهان معاصر

در جریان سیاست‌های استعماری و ضدانسانی کشورهای غربی و تغییر نگاه و نگرش انسان‌ها به جهان و زندگی، در جهان معاصر چالش‌ها و موانع زیادی برای تحقق کرامت انسانی بوجود آمده است که برخی از مهمترین آن‌ها را می‌توان در موارد زیر برشمرد؛

خروج انسان از مرکزیت عالم و قرار گرفتن ماشین، ابزار و وسایل به جای او (دوره پسااومانیسم)

در جهان کنونی وضعیت تسلط فناوری و ماشین‌ها بر زندگی به گونه‌ای شده است که اختیار و آزادی انسان‌ها در تسلط ماشین‌ها و وسایل قرار گرفته و بسیاری از آنان فراموش کرده‌اند که دشمن این ابزار و وسایل برای خدمت‌رسانی و راحتی خود آنان بوجود آمده است.

مصرف‌گرایی، تجمل‌گرایی و پیدایش نیازهای کاذب در انسان

مصرف‌گرایی یک حالت هیجان‌روانی و سبک‌سری است که به انسان در اثر بدرفتاری با نعمت‌ها و بی‌توجهی نسبت به ادای حق نعمت و صرف آن در غیر جهت مصرفش عارض می‌گردد. که در آیات ۴۷ از سوره انفال و ۵۸ سوره قصص به این امر اشاره شده است. مصرف‌گرایی یا تجمل که امروزه به ناحق به یک هنجار تبدیل شده و توجیهاتی از قبیل شیک بودن، امروزی رفتار کردن، زیبایی و حتی راحتی را برای آن به کار می‌برند، یکی از موانع اصلی تحقق کرامت انسانی در معنای واقعی و خوشبختی به حق فرد و جامعه محسوب می‌شود (علم الهدی، ۱۳۸۸: ۸۲).

حریص شدن انسان و عدم توجه به بحث قناعت و توکل

حرص و طمع دو نمونه از صفات ناپسند و از موانع تحقق کرامت انسانی است که با توجه به تبلیغات و رواج مصرف‌گرایی در میان انسان‌ها گسترش پیدا کرده است. طمع داشتن حالتی است که انسان‌ها بدون آنکه نیاز داشته باشند به جمع‌آوری اموالی می‌پردازند که به آن‌ها نیاز ندارند (نراقی، ۱۳۸۷: ۱۰۲/۲) این در حالی است که امام صادق (ع) فرمودند: «چه زشت است برای مؤمن که میل و رغبتی در او باشد که او را خوار نماید» (کلینی، ۱۴۱۴: ۳۲۰/۲) و امام رضا (ع) یکی از عوامل نابودی امت‌های پیشین را حرص و طمع آن‌ها دانسته‌اند (نظری، ۱۳۸۷: ۶۷).

رشد بی‌رویه و بدون برنامه شهرها و شهرنشینی

شهرنشینی که پدیده رایج عصر حاضر است با خود مسائل و مشکلاتی را به همراه دارد که تهدیدی برای تحقق کرامت انسانی هستند. گسترش فقر و فحشاء و مسائلی از این قبیل که با رشد و گسترش بی‌رویه شهرها مرتبط است، مانع دستیابی به این مفهوم متعالی می‌گردد. افزایش روند بدون وقفه شهرنشینی نیز بسیاری از شهروندان را در معرض کیفیت ناسالم هوا، آب ناسالم، مخاطرات ناشی از دفع ضایعات و زباله‌ها قرار داده است و نهایتاً سلامت محیط زیست که خود تهدیدی برای سلامت انسان و کرامت او است، را به خطر انداخته است (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۱۵).

تخریب محیط زیست و طبیعت

مسئله آلودگی و تخریب طبیعت و محیط زیست یکی از عواملی است که نه تنها کرامت انسانی و تحقق آن را در معرض تهدید و آسیب قرار داده است، بلکه تهدیدی

برای حیاط بشر و نابودی آن نیز به شمار می‌رود. فعالیت‌های تخریبی انسان‌ها در ارتباط با محیط زیست موجب از بین رفتن گونه‌های گیاهی و جانوری، جنگل زدایی، تخریب لایه ازن (اسپانگنبرگ^۱، ۲۰۰۷) و کاهش کیفیت زندگی انسان می‌گردد (سینگ^۲ و همکاران، ۲۰۱۲).

افزایش مصرف مواد مخدر و تقویت یأس و ناامیدی

افزایش مصرف مواد مخدر و دسترسی آسان و سریع به آن باعث گردیده است تا انواع بزهکاری‌ها و روابط جنسی و کسب لذت‌های آنی و غریزی بیشتر گردد (نصر، ۱۳۸۲: ۳۳۵) و از طرفی هنگام تمام شدن اثرات کاذب این مواد، یأس و ناامیدی بر انسان‌ها سایه افکند و آن‌ها را از کرامت و ارزش خویش دور گرداند.

افزایش تنهایی و خلوت انسان‌ها

فردگرایی و زندگی به صورت تنها و در خلوت یکی از پدیده‌های معاصر است که خطر و تهدیدی برای تحقق کرامت انسانی محسوب می‌شود. چرا که در بیان بزرگان دینی آمده است که از تنهایی و تفرقه پرهیزید و همیشه با جماعت و جمع باشید. زیرا که «یدالله مع الجماعه» (شریف رضی، ۱۳۸۶: ۱۷۱). و همچنین رحمت خدا با جمع و جماعت است.

گسترش انحرافات، گناهان، کاهش حیا و عفت همراه گسترش عوامل مستهجن در فضاهای مجازی افزایش انحرافات گوناگون و ارتکاب زشتی‌ها و گناهان سبب دوری از مسیر کرامت است؛ چرا که محال است کسی بدون سرمایه ایمان و عمل صالح و با گناه بتواند

1. Spangenberg

2. Singh

گوهر کرامت را خریداری کند. این دو هرگز با یکدیگر برابر نیستند؛ « آیا کسانی که مرتکب بدی‌ها و گناهان شدند، گمان کردند که ما آنها را همچون کسانی قرار می‌دهیم که ایمان آورده و اعمال صالح انجام داده‌اند که حیات مرگشان یکسان باشد؟ چه بد داوری می‌کنند!» (الجاتیه/۲۱).

قرآن مجید کسانی را که به گناهانی همچون قتل و زنا گرفتارند، مشمول خلود در عذاب مهان که درست نقطه مقابل کرامت است، می‌شمارد: « و کسانی که معبود دیگری را با خداوند نمی‌خوانند و انسانی را که خداوند خودش را حرام شمرده، جز به حق نمی‌کشند و زنا نمی‌کنند. و هر کس چنین کند، مجازات سختی خواهد دید. عذاب او در قیامت مضاعف می‌گردد و همیشه با خواری در آن خواهد ماند» (فرقان/۶۸-۶۹).

افزایش جنگ و خونریزی و کشتارها در کنار جهل و نادانی

قرآن کشتن یک نفر را مثل کشتن همه مردم می‌داند (مائده/۳۲) و نجات دادن یک نفر را مانند نجات دادن همه بشر (مائده/۳۲) و غفلت از این آیه باعث جنگ‌ها و کشتارهای فراوان هم در میان مسلمانان و هم غیرمسلمانان شده است. ظلمت نادانی که در مقابل نور دانش و معرفت است، از موانع رسیدن به قله کرامت است و در واقع، عامل گرفتاری در میان خواهش‌های نفسانی است. امام علی (ع) انسان صاحب کرامت را دارای آن چنان دانشی می‌داند که شهوات در نزد او خوار و بی‌مقدار است (نهج البلاغه، حکمت ۴۴۹).

فاصله گرفتن از دین و معنویت و دنیایی شدن به دنبال عواملی چون شرک، نفاق،

تفرقه و ...

شرك دور شدن از شاهراه توحید و سقوط به قعر درّه ضلالت و گمراهی است و به فرموده قرآن کریم: « و هرکس به خدا شرك بورزد، گویی از آسمان سقوط کرده و پرنده [شکاری بین آسمان و زمین] او را می‌ریاید و یا تند باد او را به جای دوردستی پرتاب می‌کند» (حج/۳۱) «و به راستی که شرك ظلم بزرگی است» (لقمان/۱۳).

از دیگر موانع راه وصول به کرامت نفاق و دورویی است که قرآن کریم این امر را موجب دوری از هدایت الهی و سبب گرفتاری در عذاب الیم معرفی می‌نماید: « کسانی که ایمان آوردند، سپس کافر شدند، باز هم ایمان آوردند و دیگر بار کافر شدند، سپس بر کفر خود افزودند، خداوند هرگز آنها را نخواهد بخشید و آنها را به راه [راست] هدایت نخواهد کرد. به منافقان بشارت ده که مجازات دردناکی در انتظار آنهاست» (نساء/۱۳۷-۱۳۸).

از بین رفتن حریم خصوصی و نفی آن توسط گسترش بی‌برنامه و مهارنشده فضاهای مجازی فضای مجازی به بخش مهم و اجتناب ناپذیری از زندگی انسان معاصر در شرق و غرب عالم تبدیل شده است و تمام ساحات و شئون زندگی را تحت تأثیر خود قرار داده است (حیدرپور مرند و رضایی، ۱۳۹۴: ۷۰۶) اینترنت و فضاهای مجازی جایی بین دو سوی (قطب) جبرگرایی فنی و سازه اجتماعی قرار گرفته و در انواع فعالیت‌های انسان رخنه کرده‌اند (پاترشیا، ۱۳۸۲: ۴۰۳) و عمده جنبه‌های زندگی را به طرق مختلف تحت تأثیر خود قرار داده است. با گسترش و نفوذ فضای مجازی و اینترنت به حریم خصوصی و شخصی انسان‌ها، این حریم در معرض تهدید قرار گرفته و در بسیاری از مواقع از بین رفته که خود عاملی برای تهدید و از بین رفتن کرامت انسانی است.

همانطور که گذشت جهان معاصر ضمن داشتن پیشرفت‌های که به ظاهر برای راحتی و توانمندی بیشتر انسان بوده است، با چالش‌های متعددی روبرو گردیده است که کرامت و ارزش انسانی را نادیده گرفته و یا با آسیب مواجه ساخته است. با این وجود تعالیم و دستورات دینی و مخصوصاً سیره رضوی سرشار از نکاتی است که می‌توان کرامت انسانی را حتی در شرایط کنونی و مقابل این چالش‌ها حفظ نمود. در ادامه به تعدادی از این راهکارها اشاره می‌گردد.

۷. راهکارها حفظ و حراست کرامت انسانی

حفظ و حراست کرامت انسانی و تلاش جهت تحقق هر چه بیشتر آن از مهم‌ترین دغدغه‌های جوامع در گذشته و مخصوصاً جامعه معاصر بوده است. در واقع وجود کشتارهای جمعی، تبعیضات نژادی، فقر، قاچاق انسان و... نشان دهنده آن است که جوامع انسانی همواره در معرض نقض کرامت و ارزش‌های انسانی قرار دارند و صیانت از این مفهوم والا و ارزشمند نیازمند سازوکارهای عملی برای تحقق آرمان‌های مشترک بشریت یعنی صلح، امنیت، رفع تبعیض و احترام به ارزش و کرامت انسانی است. به همین دلیل راه کارها و پیشنهادات زیر با تأکید بر سیره رضوی و الهام از آموزه‌های اخلاقی این امام معصوم در این رابطه ارائه می‌گردد:

برنامه‌ریزی در زندگی و پیرامون اتفاقات جهان معاصر مانند شهرنشینی و ...

داشتن هدف و برنامه برای زندگی فردی و اجتماعی و تدوین آن براساس نظم از مهمترین راهکارهای موفقیت و حفظ ارزشمندی و کرامت است. امام رضا(ع) در سخنی زیبا مبنی بر برنامه‌ریزی اوقات فرمودند: «اوقات روز شما چهار وقت باشد؛ ساعتی برای عبادت و خلوت با خدا، ساعتی برای تأمین معاش، ساعتی برای آمیزش

و مصاحبت با دیگران و ساعتی برای تفریح و کسب لذت تا نیروی لازم برای ساعات دیگر فراهم گردد» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۴۶/۷۵؛ امام رضا، ۱۴۰۶: ۳۳۷).

انفاق و کمک به دیگران

انفاق مال در راه خدا از راه‌های وارستگی و کمال انسان به حساب می‌آید و کمک و یاری رساندن به دیگران امری پسندیده و انسانی است که ضامن حفظ و حراست کرامت خواهد بود. امام رضا(ع) نیز در روز عرفه تمام اموال خود را در خراسان انفاق نمودند که فضل بن سهل به امام عرضه داشتند؛ این یک زیان محض بود که شما مرتکب شدید! و امام در جواب فرمودند: «بلکه این کار غنیمت و سود خالص بود، لذا آنچه را به سبب آن پاداش و کرامت نصیب تو می‌شود، زیان م شمار» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۰۰/۴۹).

احترام به دیگران، سایر جوامع و تکریم آن‌ها

رعایت ادب و احترام دیگران از دیگر عوامل حفظ کرامت در سیره امام رضا(ع) است. در این رابطه می‌توان به رفتارهای مهربانه و سیره کریمانه حضرت اشاره نمود. به عنوان نمونه می‌توان این رفتار امام را نام برد که در برخورد با انسان‌ها حرمت آنها را پاس می‌داشت و هیچ‌گاه اجازه نمی‌داد ارزش افراد نادیده گرفته شود و انسانی کوچک به حساب آید (حکیمی، ۱۳۸۴: ۶۲). ایشان در این رابطه می‌فرمایند: «لازم است با تمام اطفال و بزرگسالان، مودب و با احترام برخورد کنید» (نوری، ۱۴۰۸ق: ۳۵۴/۸). همچنین کارهای دیگر حضرت رضا(ع) چون سلام متواضعانه و مصافحه (ابن شهر آشوب، ۱۳۷۹: ۱۴۷/۱) و احترام به غلامان و خدمتکاران و همه افراد، نشان از حفظ احترام و توجه ایشان به کرامت انسانی است..

داشتن قناعت

قناعت یک صفت زیبای انسانی است که در مقابل حرص و طمع که تهدید کننده کرامت است قرار دارد و در گفتار رضوی نیز آمده است که؛ «راه قناعت را جز دو تن نیپوید؛ یا عابدی که پاداش آخرت طلبد، یا جوانمردی که دامنش از زشتکاری فرومایگان پاک است» (مجلسی، ۱۴۰۳: ۳۵۷/۷۵).

تقویت ایمان و معنویت در زندگی

بهره‌مندی از ایمان و معنویت از راه‌های حفظ و حراست از کرامت انسانی است که اشاره به این سخن امام رضا(ع) دارد؛ «خداوند به یکی از پیامبران خویش وحی فرستاد: هرگاه من اطاعت شوم، رضایتمند می‌گردم و آنگاه که از کسی خرسند و رضایتمند شدم، به زندگی او برکت خواهم داد و برکتی هم که از جانب من باشد، پایان نخواهد داشت» (کلینی، ۱۴۱۴: ۲/۲۷۵) و برکت داده شدن به زندگی انسان یعنی حفظ، امتداد و تداوم کرامت انسانی.

پرهیز از خواهش زیاد از حد از دیگران و قانع بودن به داشته‌ها و نعمت‌های خویش (اقتصاد مقاومتی) قناعت و قانع بودن همراه با پرهیز از خواهش زیاد از دیگران است و همگی از عوامل مهم در حفظ کرامت انسانی هستند که در این زمینه از حضرت رضا (ع) نقل شده است: «خداوند از خواهش بسیار از (دیگران)، نفرت دارد» (عطاردی، ۱۴۰۶ق: ۲۸۵/۱) و از دلایل این امر، خدشه‌دار شدن کرامت انسانی در صورت بر آورده نشدن خواهش و حقیر شدن فرد است.

تقوا و پرهیز از خطاها و گناهان

دوری از گناهان و حفظ تقوا از دیگر عوامل مهم در نگهداشت کرامت انسانی در جهان معاصر است. زیرا با رعایت تقوا انسان احساس ارزشمندی خواهد نمود و این

امر اشاره به این سخن امام رضا(ع) دارد که فرمودند: « هر کس مایل است در میان مردم عزیز و ارجمند باشد(و با عزت و کرامت زندگی کند) در پنهان و آشکار از خداوند پروا داشته باشد، متقی و پرهیزگار باشد»(امام رضا، ۱۴۰۶: ۳۸۱).

دوری از صاحبان رذایل و در این مورد فضاهای آلوده مجازی

همراهی با افراد آلوده و فضاهای نامناسب مجازی باعث تأثیر پذیری خلق و خو و رفتار انسان از آن‌ها می‌شود، در حالیکه در سیره پیشوایان دینی سفارش به همنشینی با نیکان و پرهیز از همنشینی با بدان شده است(داودی، ۱۳۸۹: ۱۱۵) و در این رابطه نیز امام رضا(ع) فرموده است: « همنشینی با بدکاران باعث بدبینی نسبت به خوبان می‌شود»(عطاردی، ۱۴۰۶: ۴۷۶).

خودشناسی و شناخت ارزش وجودی خویش

خودشناسی و آگاهی از ارزش وجودی خود عامل مهمی در حفظ کرامت است. فردی که خود را بشناسد و به ارزش وجود خویش پی ببرد، بسیاری از زشتی‌ها و کارهایی را که کرامت او را به خطر می‌اندازد انجام نمی‌دهد. امام رضا(ع) در این رابطه می‌فرماید: «وقتی انسان خود را بشناسد و ارزش خود را پاس بدارد، غضبش آرام می‌گیرد»(عطاردی، ۱۴۰۶: ۵۰/۱).

عفو و گذشت در زندگی و در مقابل دیگران

از مهم‌ترین رموز موفقیت و رسیدن به آرامش و عزت و پیروزی که از مبانی مهم کرامت هستند، عفو و گذشت است. در سیره رضوی نیز این امر به وضوح به چشم می‌خورد و ایشان در بیانی زیبا در این رابطه فرموده‌اند: «هیچگاه دو گروه با یکدیگر درگیر نشدند، مگر اینکه با گذشت‌ترین آن‌ها پیروز گردید»(عکبری محمد بن نعمان، ۱۴۱۳: ۲۱۰).

اجتناب و پرهیز از تحقیر و تمسخر دیگران

تحقیر و تمسخر دیگران باعث از بین رفتن ارزش کرامت آن‌ها می‌گردد و مسخره‌کردن در قرآن نیز به شدت نهی شده است. لذا برای حفظ کرامت انسانی باید از این کار اجتناب نمود. حضرت رضا(ع) نیز فرمودند که پیامبر اکرم (ص) فرموده است: «هرکس مؤمنی را خوار کند و یا او را به سبب فقر و تنگدستی‌اش تحقیر شمارد، خداوند در روز قیامت او را انگشت‌نما و رسوا خواهد نمود» (شیخ صدوق، ۱۳۸۵: ۳۳/۲).

مراقبت از طبیعت و نظارت بیشتر بر محیط زیست

حفظ محیط زیست و منابع طبیعی در جهت برآوردن نیازها از شرایط اصلی زندگی و کرامت انسان است. در این رابطه می‌توان به این سخن از امام رضا(ع) اشاره نمود: «زمانی که مردم به کارهای ممنوع دست زدند و هرکه هرچه دلش خواست کرد (استفاده ناصحیح و ناصواب از طبیعت) بدون اینکه کسی نظارت کند، در این صورت همگی به فساد و تباهی دچار می‌گردند» (صدوق، ۱۳۸۵: ۹۹/۲).

تکریم و حفظ حرمت و شخصیت دیگران

تقویت خوبی‌ها و نکوهش زشتی‌ها با تکریم شخصیت دیگران امری است که منجر به تقویت ارزش‌های معنوی و سست کردن ارزش‌های ناهنجار (برشادی پور، ۱۳۹۴: ۶۶) و حفظ و ارتقای کرامت انسانی می‌شود. امام رضا (ع) نیز در برخورد با انسان‌ها حرمت آنها را پاس می‌داشت و هیچ‌گاه اجازه نمی‌داد ارزش افراد نادیده گرفته شود و انسانی کوچک به حساب آید (حکیمی، ۱۳۸۴: ۶۲). چنانکه فرمودند: «لازم است با تمام اطفال و بزرگسالان، مودب و با احترام برخورد کنید» (نوری، ۱۴۰۸: ۳۵۴/۸).

تکریم شخصیت انسان در نظام اسلامی به حدی است که برای رعایت شخصیت مجرمان نیز مقرراتی وضع شده است، «بازداشتن از اجرای حدود در مواقعی که هوا سرد یا بسیار گرم است و جلوگیری از اجرای حدود بر افراد زخمی و مریض تا زمانی که بهبود یابند از جمله این مقررات است» (حر عاملی، ۱۴۱۲: ۳۱۷/۱۸).

نتیجه گیری

گفتمان حاکم بر جهان معاصر، گفتمان اومانستی است که یاد خدا در آن نیست یا اگر خدایی هست، از پروردگاری و ربوبیت او خبری نیست و به همین خاطر ارتباط بین انسان و خدا و ارزشی که انسان از این ارتباط بواسطه «دمیده شدن روح خدا در وجودش» می گیرد، از بین می رود و متزلزل می شود، به همین علت مسأله کرامت و منزلت انسان در معرض آسیب و چالش قرار می گیرد و هدف این پژوهش بررسی چالش ها و آسیب های تحقق کرامت انسانی در جهان معاصر و ارائه راهکارهایی با توجه به سیره رضوی برای آن بود که مهم ترین چالش ها؛ «خروج انسان از مرکزیت عالم و قرار گرفتن ماشین، ابزار و وسایل به جای او (دوره پسااومانسیم)، مصرف گرایی، تجمل گرایی و پیدایش نیازهای کاذب در انسان، حریص شدن انسان و عدم توجه به بحث قناعت و توکل، رشد بی رویه و بدون برنامه شهرها و شهرنشینی، تخریب محیط زیست و طبیعت، افزایش مصرف مواد مخدر و تقویت یأس و ناامیدی، افزایش تنهایی و خلوت انسان ها، گسترش انحرافات، گناهان، کاهش حیا و عفت همراه گسترش عوامل مستهجن در فضاهای مجازی، افزایش جنگ و خونریزی و کشتارها در کنار جهل و نادانی، فاصله گرفتن از دین و معنویت و دنیایی شدن به دنبال عواملی چون شرک، نفاق، تفرقه و ...، از بین رفتن حریم

خصوصی و نفی آن توسط گسترش بی‌برنامه و مهارنشده فضاهای مجازی» شناسایی گردید و راهکارهای رفع آنان و حفظ و حراست کرامت انسانی با توجه به آموزه‌ها و سیره رضوی در اموری چون؛ «برنامه‌ریزی در زندگی و پیرامون اتفاقات جهان معاصر مانند شهرنشینی و ...، انفاق و کمک به دیگران، احترام به دیگران، سایر جوامع و تکریم آن‌ها، داشتن قناعت، تقویت ایمان و معنویت در زندگی، پرهیز از خواهش زیاد از حد از دیگران و قانع بودن به داشته‌ها و نعمت‌های خویش (اقتصاد مقاومتی)، تقوا و پرهیز از خطاها و گناهان، دوری از صاحبان رذایل و در این مورد فضاهای آلوده مجازی، خودشناسی و شناخت ارزش و جودوی خویش، عفو و گذشت در زندگی و در مقابل دیگران، اجتناب و پرهیز از تحقیر و تمسخر دیگران، مراقبت از طبیعت و نظارت بیشتر بر محیط زیست، تکریم و حفظ حرمت و شخصیت دیگران» شناسایی گردید. در نتیجه لازم است که به مفهوم کرامت انسانی در جهان معاصر بیشتر توجه شود و با عنایت به سخنان و سیره معصومین (ع) و امام رضا (ع) از چالش‌ها و آسیب‌های آن‌ها رهایی یافت. بدین ترتیب پیشنهاد می‌شود تا ضمن معرفی و ترویج سیره رضوی و توجه خاص ایشان به کرامت، الگویی کاربردی از راهکارهای حفظ کرامت انسانی و دوری از آسیب‌ها و چالش‌ها طراحی شود و در توسط نهادهای مختلف در جامعه به کار گرفته و نهادینه شود.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه (۱۳۹۶)، ترجمه محمد دشتی، مشهد، سنبله.
۳. ابراهیم زاده، سهیلا؛ دارابی، شهرزاد (۱۴۰۰)، «پیشگیری کرامت‌مدار از جرم در پرتو آموزه‌های فقه اسلامی»، پژوهش‌های فقهی، دوره ۱۷، شماره ۴، ص ۱۱۶۱-۱۱۳۳؛ آدرس اینترنتی: https://journals.ut.ac.ir/article_76848.html
۴. ابن شهر آشوب مازندرانی، محمدبن علی، (۱۳۷۹ق)، مناقب آل ابی طالب (لأبن شهر آشوب)، نشر علامه، چاپ اول، قم.
۵. ابن منظور، ابوالفضل، محمدبن کرم (۱۴۰۸)، لسان العرب، نشر دار احیا التراث العربی، بیروت.
۶. امام رضا، علی بن موسی (۱۴۰۶)، فقه منصوب الی امام الرضا، نشر موسسه آل البیت، مشهد.
۷. ایازی، محمدعلی (۱۴۰۰)، اصل کرامت انسانی به مثابه قاعده فقهی، نشر سرایی، تهران.
۸. صافی گلپایگانی، لطف‌الله (۱۳۹۶)، «بحران معنویت در دنیای کنونی»؛ پایگاه اطلاع رسانی آیت‌الله صافی گلپایگانی، قابل دسترسی به نشانی زیر؛ <http://saafi.com/book/3013>
۹. برشادی پور، مرضیه (۱۳۹۴)، شاخص‌ها و ویژگی‌های پرورش فرزندان در سبک زندگی اسلامی با تأکید بر سیره امام رضا (ع)، مجموعه مقالات همایش خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی، از سری برنامه‌های سیزدهمین جشنواره ی بین المللی امام رضا(علیه السلام)، کمیته امداد امام خمینی(ره)، مشهد.
۱۰. بیکیان، محمدرضا؛ خدایاری وطن، اعظم (۱۴۰۰)، کرامت انسانی در حقوق خانواده، نشر برتر اندیشان، تهران.
۱۱. پاتریشیا، ولیس (۱۳۸۲)، روانشناسی اینترنت، ترجمه فضل الله قنادی، دانشگاه کمبریج، موسسه انتشاراتی ایران نو، تهران.
۱۲. تمیمی آمدی عبدالواحدی (۱۳۸۴)، شرح غررالحکم و دررالکلم، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
۱۳. جعفری، محمدتقی (۱۴۱۹ق)، رسائل فقهی، مؤسسه منشورات کرامت، تهران.
۱۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۲)، کرامت در قرآن، نشر فرهنگی رجا، تهران.

۱۵. حر عاملی، محمدبن حسن (۱۴۱۲ق)، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراثی، قم.
۱۶. حکیمی، امیر مهدی (۱۳۸۴)، *سیره امام رضا (ع)*، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران.
۱۷. حکیمی، محمد (۱۳۹۹)، *امام رضا (ع) و کرامت انسانی*، به نشر، آستان قدس رضوی، مشهد.
۱۸. حیدرپور مرند، سکینه و رضایی، جواد (۱۳۹۴)، نقش شبکه‌های اجتماعی مجازی در تغییر سبک زندگی؛ با تأکید بر تغییر سبک زندگی دینی در ایران، *مجموعه مقالات همایش خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی*، از سری برنامه‌های سیزدهمین جشنواره ی بین المللی امام رضا(علیه السلام)، کمیته امداد امام خمینی(ره)، مشهد.
۱۹. دانشمند، ملیحه؛ رئیس‌السادات، سیدحسین؛ اسدیگی، اردشیر؛ دلری، شهربانو (۱۴۰۰)، *واکاوی مدیریت رفتاری امام رضا (ع) در حفظ و ارتقای کرامت انسانی بردگان، فقه و تاریخ تمدن*، سال ۱۷، شماره ۴، صص ۳۵-۴۶. آدرس اینترنتی: https://jhc.mashhad.iau.ir/article_688886.html
۲۰. داودی، محمد (۱۳۸۹)، *سیره تربیتی پیامبر(ص) و اهل بیت(ع)*، جلد ۳، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم.
۲۱. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۳)، *لغت نامه دهخدا*، دانشگاه تهران، تهران.
۲۲. دهقانپور، علیرضا (۱۳۹۰)، *ارزش زندگی از دیدگاه ملاصدرا، فصلنامه اسراء*، سال چهارم، شماره اول، پیاپی نهم پاییز ۱۳۹۰، آدرس اینترنتی: <http://ensani.ir/fa/article/336084>
۲۳. راعی، مسعود (۱۳۹۳)، *معنا و میناشناسی کرامت انسانی با نگاهی بر کرامت سیاسی در آموزه‌های قرانی، نشریه معرفت سیاسی*، سال ۶، شماره ۲، صص ۲۴-۵؛ آدرس اینترنتی: <https://www.sid.ir/paper/486730/fa>
۲۴. رحمانی فیروزجاه، علی؛ سهرابی، سعیدیه (۱۳۹۰)، *رابطه سبک زندگی و دین داری از نگاه ابن خلدون، نشریه پژوهش‌های علم و دین*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره اول بهار و تابستان، صص ۱۷-۳۲، آدرس اینترنتی: https://elmodin.ihs.ac.ir/article_427.html

۲۵. سروریان، حمید رضا و زینالی پروانه (۱۳۹۴)، کرامت زن از منظر قرآن و روایات اهل بیت(ع)، *مجموعه مقالات همایش خانواده و سبک زندگی در فرهنگ رضوی*، از سری برنامه‌های سیزدهمین جشنواره ی بین المللی امام رضا(علیه السلام)، کمیته امداد امام خمینی(ره)، مشهد.
۲۶. سلطانی، عباسعلی؛ ناصری مقدم حسین؛ حاج زاده، زهرا (۱۴۰۰)، *کرامت انسانی و فقه (پیش نیازها، ظرفیت‌ها و چالش‌ها)*، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، مشهد.
۲۷. شیخ صدوق، ابن بابویه قمی، محمد بن علی بن حسین (۱۳۸۵)، *عیون اخبار الرضا(ع)*، ج ۱ و ۲، ترجمه علی اکبر غفاری و حمیدرضا مستقد، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران.
۲۸. صالحی، حمیدرضا؛ عباسی، محمود (۱۳۹۰)، کرامت انسانی فصل الخطاب اندیشه‌های دینی و تفکرات اخلاقی، *فصلنامه اخلاق پزشکی*، سال ۵، شماره ۱۶، صص ۷۸-۳۹، آدرس اینترنتی: <https://journals.sbmu.ac.ir/me/article/view/3680>
۲۹. عطاردی، عزیز الله (۱۴۰۶ق). *مسند الامام رضا (ع)*؛ جلد ۱ و ۲، انتشارات استان قدس رضوی، مشهد.
۳۰. عکبری محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، (۱۴۱۳)، *أمالی المفید*، کنگره شیخ مفید، قم.
۳۱. علم الهدی، سید عبدالرسول (۱۳۸۸)، *درآمدی بر اصلاح الگوی مصرف در زندگی یک مسلمان*، معاونت آموزش و پژوهش خبرگزاری فارس، تهران.
۳۲. فلسفی، علی؛ معمارزاده طهران، غلامرضا؛ موسی خانی، محمد؛ الوانی، سید مهدی (۱۳۹۵)، *ارایه الگوی کرامت انسانی کارکنان در اسلام*، فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، سال ۲۴، شماره ۴، صص ۷۴-۴۳، آدرس اینترنتی: https://journals.ihu.ac.ir/article_201877.html
۳۳. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۱۴ق)، *اصول کافی*، ترجمه هاشم رسولی، کتابفروشی علمیه اسلامی، تهران.
۳۴. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق)، *بحار الانوار*، موسسه الوفا، بیروت.
۳۵. مطهر، رضا؛ شکوهی بیدهدنی، محمد صالح؛ دانشپور، سید عبدالهادی (۱۴۰۱)، بررسی تطبیقی معیارهای کرامت انسانی به عنوان یکی از ویژگی‌های شهر مطلوب اسلامی در

محلّه‌های نوساز و قدیمی؛ (مورد پژوهشی: محلّه‌های حکیمیه و خیابان ایران شهر تهران)، پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره ۳۴، ص ۱۰۰-۷۹، ادرس اینترنتی؛

http://jria.iust.ac.ir/browse.php?a_code=A-10-1806-1&slc_lang=fa&sid=1

۳۶. معین، محمد (۱۳۷۵)، فرهنگ فارسی، امیر کبیر، تهران.

۳۷. میلنر آندرو، جف براویت (۲۰۰۵)، درآمدی بر نظریه فرهنگی معاصر، ترجمه جمال محمدی، نشر ققنوس، تهران.

۳۸. نراقی، محمدمهدی (۱۳۸۷)، جامع السعادات، ج ۲، چاپ افست، بیروت.

۳۹. نژاد سلیم، عادل (۱۳۸۷)، کرامت انسانی و سازمان، مرکز آموزش و تحقیقات صنعتی ایران، تهران.

۴۰. نصر، سید حسین (۱۳۸۲)، جوان مسلمان و دنیای متجدد، نشر نو، تهران.

۴۱. نظری، مرتضی (۱۳۸۷)، پنجره‌ای به آسمان، تحلیلی از زندگانی امام علی بن موسی الرضا، موسسه فرهنگی منادی تربیت، تهران.

۴۲. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۴۰۸ق)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، موسسه آل البیت، قم.

43. European Economic Area (EEA). (2005). Household consumption and the environment. Copenhagen European Environmental Agency: 72.

44. Géré, F. & Sharpe, M. (Eds). (2011). Global Security: A Vision for the Future: Addressing the Challenges and Opportunities for Research in the Information Age (Vol. 81). Ios Press.

45. Ishida, E. H. & Furukawa, R. (2013). Nature Technology: Creating a Fresh Approach to Technology and Lifestyle, Springer Science & Business Media.

46. Karahanna, E. Evaristo, J. R. & Srite, M. (2006). Levels of culture and individual behavior: An integrative perspective. Advanced Topics in Global Information Management, Volume 5, 30.

47. Lippman, L. Bradford Wilcox, W. (2014). World Family Map 2014: Mapping Family Change and Child Well-Being Outcomes. Child Trends. See more at: <http://www.childtrends.org/?publications=world-family-map-2014-mapping-family-change-andchild-well-being-outcomes#sthash.TI9vNpGI.dpuf>

48. Moore, M. Gould, P. & Keary, B. S. (2003). Global urbanization and impact on health. International journal of hygiene and environmental health, 206(4), 269-278.
49. Richter, F. (2013). Statistics and facts on Internet Usage Worldwide, Available from: <http://www.statista.com/chart/1383/top-10-adult-website-host-countries/>, Accessed February 29, 2015
50. Sawhill, I. V. (2014). Generation Unbound: Drifting into sex and parenthood without marriage. Brookings Institution Press
51. United Nations (UN). (2006). The 2nd UN World Water Development Report: Water, a shared responsibility. Paris, UNESCO: 601
52. WHO(2015) : Public Health, Environmental and Social Determinants of Health, Connecting Global Priorities: Biodiversity and Human Health, Retrieved
53. Wondracek, G. Holz, T. Platzer, C. Kirda, E. & Kruegel, C. (2010, June). Is the Internet for Porn? An Insight Into the Online Adult Industry. In WEIS.
54. World Wildlife Fund (WWF). (2006). Living Planet Report, Available from: http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/living_planet_report/living_planet_report_timeline/lp_2006/, Accessed February 29, 2015
55. Singh R. K., Murty H. R., Gupta S. K. and Dikshit A. K. (2012), "An Overview of Sustainability Assessment Methodologies", Ecol. Indic. 15:281-299.
56. Spangenberg J. H. (2007), "Biodiversity Pressure and the Driving Forces Behind", Ecol. Econ. 61: 146-158.